

De manescals a veterinaris. Notes per a una sociologia històrica de la professió veterinària a Catalunya

Joaquim M. Puigvert i Solà

Universitat de Girona

L'objecte d'aquestes ratlles és mostrar, per una banda, les transformacions que experimentà el vell ofici de manescal fins a esdevenir una professió sanitària equiparada a la medicina i la farmàcia; i, per l'altra, plantejar, a través de l'encreuament de múltiples fonts primàries (de manera especial els llibres de matrícula de l'arxiu de la Facultat de Veterinària de Saragossa) i secundàries, quins eren els orígens geogràfics i socials dels veterinaris catalans per al període 1847-1918; objectius i propòsits que formen part d'una investigació més àmplia dedicada a les professions sanitàries i a les altres professions "liberals" a la Catalunya contemporània¹. Ens plau especialment, destaquem-ho, que aquest treball es publiqui com a reconeixement al professor Emili Giralt, un dels historiadors pioners en l'estudi històric del món rural a Catalunya i a Espanya; un món rural que a més de les omnipresents activitats agràries i ramaderes, també en el passat, s'hi desenvoluparen múltiples activitats industrials, artesanals i sanitàries que no pel fet que hagin estat menys estudiades no val pas dir que no siguin històricament rellevants. En aquest sentit, val la pena assenyalar com Lindemann ja fa temps ha posat de manifest com era d'equivocada la tesi que presentava la societat rural europea d'Antic Règim com una societat desassistida des del punt de vista mèdic².

1. Vegeu PUIGVERT, 2002, 2003. Sobre la necessitat d'ampliar des d'una perspectiva històrica l'estudi de les burgesies i el sector dels professionals "liberals" i una anàlisi crítica i ponderada de la sociologia funcionalista de les professions, vegi's SOLÀ, 1993, BANTI, 1994. MALATESTA, 1996. GONZÁLEZ, 1999. KOCKA, 2000. VILLACORTA, 1989, 2001. Al llarg d'aquest article es comprovarà el retard de la veterinària a obtenir el mateix status acadèmic i social que la medicina; possiblement aquest fet ha contribuït que els historiadors de les professions liberals hagin tendit a no incorporar en els seus estudis els veterinaris, tal com diu HUBSCHER, 1999: 10-11. Uns exemples de no incorporació dels veterinaris en aquest tipus d'estudis són, per a França, CHARLE, 1991 i per a Catalunya GABRIEL, 2002. Altres, com RINGER esmenten la professió veterinària per a destacar com la universitat i l'administració germànica del segle XIX "*eran perfectamente conscientes de las diferencias de estatus que separaban a los médicos de la veterinarios*" (1995: 52).

2. Vegeu LINDEMANN, 2001. Amb tot, aquest llibre (per altra banda excel·lent) és un exemple de com la història de la medicina ha tendit a considerar la medicina humana al marge de la dels animals. Per una crítica recent en aquesta direcció, vegi's ZARZOSO, 2003: 341-361.

Dels mestres manescals-ferradors als nous professionals

*“Realmente, hasta el siglo XVIII la profesión veterinaria fue modesta, humilísima; los intereses que defendía era siempre de menor cuantía. Herrar un caballo o mejorarlo de un cólico, cuando podía, era defender un capital exiguo; cortos debían de ser sus honorarios, desmedradas sus pretesiones”*³. Amb aquests mots Ramon Turró el 1905 es referia a uns moments en què la pràctica dels manescals, nom amb el que es conexia als antecessors dels actuals veterinaris en l'àmbit territorial de l'antiga Corona d'Aragó⁴, ben poc tenia a veure amb la pràctica dels veterinaris contemporanis. En efecte, a diferència de l'ensenyament de la medicina (que d'ençà l'edat mitjana gaudia d'estatut universitari) els manescals a la Catalunya dels segles XVI-XVIII s'introduïen en les regles de l'ofici a través de l'aprenentatge i la passantia al costat d'un mestre manescal-ferrador per ser examinats al cap d'un període de temps per obtenir el títol (condició *sine qua non* per exercir l'ofici) ja fos davant el tribunal del *Protoalbéiterato* de Catalunya o els seus subdelegats (a partir de 1749) o davant els representants del gremi de manescals i ferrers de Barcelona: *“si una parte tan interesante de las ciencias médicas como la cirugía [les preguntava Angonio Gil de Zárate el 1855] ha permanecido siglos enteros entregada a la mera práctica, al empirismo, sin escuelas donde poderse aprender fundamentalmente, ¿qué le sucedería a la veterinaria que solo tiene por objeto cuidar a los animales en su estado morbozo, y cuyo ejercicio va frecuentemente acompañado de operaciones humildes y al parecer puramente mecánicas, como el herrado ?”*⁵. Tot i que el 1739 els manescals obtingueren del rei Felip V la vella aspiració de veure reconegut el seu art com “art liberal i científic”, amb els drets, privilegis i exempcions corresponents, el cert és que el seu *art* tenia molt a veure amb un ofici menestral i mecànic, sobretot en el terreny de la percepció social de l'ofici ja que no és casualitat, per exemple, que a la Barcelona del segle XVIII, els manescals no constituïssin, a diferència dels apotecaris i cirurgians, col·legi propi com a artistes que practicaven una art liberal⁶. Per dues raons: en primer lloc, pel fet que l'acte de ferrar els cavalls

3. Citat per Benito MADARIAGA. “Los veterinarios en la literatura”, dins DEL CORDERO, 1996: 208.

4. Es pot resseguir l'evolució històrica dels noms que ha rebut la veterinària en els territoris de la monarquia hispànica a DEL CORDERO, 1996: 16-58. Pels orígens històrics dels manescals en els territoris de l'antiga Corona d'Aragó resulta imprescindible la consulta de CIFUENTES; FERRAGUT; GARCÍA BALLESTER, 1999.

5. GIL DE ZÁRATE, 1855: 341-342. Sobre els exàmens per passantia i el tribunal del *Protoalbéiterato* vegeu SANZ EGAÑA, 1941: 41-53 i ZARZOSO, 2003.

6. Sobre el tribunal del *Protoalbéiterat* i les passanties dels futurs manescals vegeu les consideracions de SANZ EGAÑA, 1941: 43-54; 66-78. Darrerament ZARZOSO, 2003: 341-361 ha aportat interessants dades sobre el funcionament de les subdelegacions del *Protoalbéiterat* a la Catalunya del segle XVIII. Per situar els manescals-ferradors dins de l'organigrama gremial de la Barcelona setcentista, vegeu MOLAS, 1970: 65; aquest autor fa esment com encara a començaments del segle XIX els manescals formaven part del gremi de ferrers estava format per una confederació de cinc oficis: “*herreros, caldereros, linternereros, hojalateros y albéiteros*” (MOLAS, 1970: 63). Vegeu també, ROMERO, 2004.

(i de forjar prèviament la corresponent ferradura) constituïa, *de facto*, l'activitat més estesa dels manescals, possiblement molt més que no pas la de tenir cura de la seva salut, tot i haver-hi mestres ferradors que de manera exclusiva es dedicaven a ferrar els cavalls; i en segon lloc, perquè el coneixement de la part científica de l'ofici provenia, en bona part, de la pràctica rutinària i empírica i de la simple memorització de quatre regles apreses en els corresponents llibres de manescalia com ara les *Instituciones de albeytería y examen de practicantes de ella: divididas en seis tratados, en los que explican las materias más esenciales para sus profesores dispuestas por el bachiller Francisco García Cabero*, publicades el 1748 a Madrid⁷. En aquest context la pràctica de l'intrusisme (fomentat indirectament pels propis manescals en abandonar sovint l'atenció sanitària dels animals que no fossin equins) era, al seu torn, àmpliament difosa entre pastors, vaquers, ferrers, rabadans i majorals, que feien de curanderos en la mesura que complementaven la seva feina amb una ocupació sanitària. Si a aquesta realitat afegim l'existència, en els països de tradició catòlica, de pràctiques supersticioses i religioses dirigides a cercar la salut dels animals a través de la intercessió de tota una tirallonga de sants protectors i altres intercessors divins s'haurà de convenir, manllevant mots a Alfons Zarzoso, que "la medicina animal, com la medicina humana, també s'ha d'entendre en funció de les coordenades del pluralisme mèdic existent a la societat d'Antic Règim"⁸.

Aquest panorama fins aquí descrit no canvià pas a finals del segle XVIII al crear-se el 1793 a Madrid la *Real Escuela de Veterinaria*, sota el model de les escoles de veterinària franceses creades a Lyon (1762) i Alfort (1766)⁹. La fundació d'aquesta nova escola (que tenia un fort caràcter militar en destinar-se a formar els *mariscales* de l'exèrcit) suposà, sí, la instauració per primera vegada en els territoris de la monarquia hispànica d'una formació acadèmica i reglada per als futurs veterinaris (especialment dedicats a l'exèrcit) però no acabaria pas amb els vells manescals de formació gremial; el tribunal del *Protoalbeiterato* i les seves subdelegacions continuaren funcionant fins al 1835 i a partir d'aquesta data les seves funcions assumides per l'Escola de Madrid (que des d'aleshores realitzaria dues menes d'exàmens)

7. Vegi's SANZ EGAÑA, 1941: 97-187. L'esmentat autor fa referència a la publicació de llibres d'albeiteria en català del segle XVI: així, per exemple, esmenta el *Tractat fet per lo magnífich Mossen Manuel Diec. E foch estampat en la insigne Ciutat de Barcelona per mestre Joan Rosembach alemany, a propies despeses suas. E foch acabat a 15 del mes de febrer any 1515* (SANZ EGAÑA, 1941: 105). Sobre la generalització del llibre de Cabero com a manual de referència per als manescals a la segona meitat del segle XVIII i començaments del segle XIX, cal considerar el següent testimoni: "el único libro que le servía de instrucción [al que s'examinaba per obtenir el títol de manescal] era el Cabero, redactado a manera de catecismo y en el que solo se trataba de las enfermedades del caballo, mula y asno" (cf. "Veterinaria", dins ESTEBAN COLLANTES; ALFARO, 1857: 235).

8. Vegeu ZARZOSO, 2003: 344. Sobre l'intrusisme, vegeu SANZ EGAÑA, 1941: 204. Vegi's, així mateix, GELABERTÓ. 1996.

9. Vegeu SANZ EGAÑA, 1941: 242-250. SUÁREZ, 1994. HUBSCHER, 1999.

i les subdelegacions provincials. Durant tota la primera meitat del segle XIX, així doncs, coexistirien les dues maneres d'accedir a la professió ja que resultava impossible que la flamant escola de Madrid abastís ella sola de titulats veterinaris en la quantia necessària segons les exigències de la ramaderia, la tragineria i l'exèrcit. Si a més es considera que obtenir el títol de manescal-ferrador a través del vell sistema era molt més fàcil i barat (tot i resultar molt remunerador pels examinadors) és del tot comprensible que cada any sortís un nombre molt més superior de manescals-ferradors que no pas de veterinaris. De l'escola de Madrid sortien en els anys quaranta del segle XIX aproximadament uns 20/25 veterinaris per curs, mentre cada any en el conjunt d'Espanya obtenien el títol de manescal-ferradors uns 400 nois¹⁰. Aquest decalatge explicaria que a l'any 1843 "*apenas había doscientos veterinarios puros en toda la península*"¹¹; que a la ciutat de Barcelona el 1849 només existien tres veterinaris davant d'onze manescals i seixanta ferrers¹²; o que a la província de Girona el 1851 (on existien en aquell moment un conjunt de 146 manescals-ferradors) encara no existís cap veterinari de nou perfil¹³. Aquestes dades evidencien amb claredat diàfana que el procés de professionalització de la nova veterinària no comencés, en rigor, pràcticament fins el 1847, una vegada es prohibiren els exàmens per passantia i s'obriren les noves escoles de veterinària més enllà de Madrid, tal com veurem a continuació. Es va tractar, destaquem-ho, d'una mena de transició (que portaria de la mestria a la professió) pactada i no pas rupturista ja que els exàmens per passantia es perllongarien fins el 1851, per tal de no lesionar els interessos d'aquells que ja havien començat l'aprenentatge per la via gremial; moment de transició que fou aprofitat per molts fins al punt que és possible que entre 1847 i 1851 s'incrementés el nombre d'examinats per passantia: en el territori de la província de Girona, per exemple, el 32,87 % dels 146 manescals que exercien el 1851 s'havien examinat per passantia durant aquest curt període de temps amb l'objectiu possiblement d'esquivar les noves exigències acadèmiques¹⁴. A començaments del segle XX les xifres ja s'havien invertit del tot i el nombre de veterinaris ja sobrepassaren de molt els dels manescals de manera que al 1912 per al conjunt d'Espanya ja existien 4.594 veterinaris davant de 608 manescals-ferradors, aleshores, sí, una categoria sòcio-professional en clares vies de des-

10. (10).- Vegeu SANZ EGAÑA, 1941: 284-285.

11. Segons el testimoni d'Isasmendi, reproduït per SANZ EGAÑA, 1941: 84. Amb el terme "veterinaris purs" es coneixien els veterinaris formats a l'Escola de Veterinària de Madrid des de la seva creació el 1792 fins el 1847, any de l'obertura d'altres escoles com es veurà a continuació (cf. "albéitares y veterinarios", ALCUBILLA, 1886: 390).

12. Dades procedents de la consulta de SAURÍ, MATAS, 1849: 324-325 i 338-339. Els tres veterinaris barcelonins eren Josep Botey, Jerònim Darder (que també consta com a ferrer) i Nicolau Guzmán.

13. Dades procedents de l'Arxiu Històric de Girona (des d'ara, AHG), Fons Diputació, 4364 (*Estado... de todos los profesores de medicina, cirugía, farmacia, obstetricia y veterinaria que residen o jercen su profesión en la misma...*).

14. Càlcul fet a partir de la consulta de l'AHG, Fons Diputació, 4364.

aparició; i a Catalunya en el mateix any ja eren 254 veterinaris, davant de 66 manescals¹⁵. Per entendre aquest canvi és important parar atenció en el procés que es va produir d'institucionalització acadèmica de la veterinària a partir de 1847 i de manera paral·lela a aquest l'ampliació de nous camps i fronts professionals de la veterinària.

Institucionalització acadèmica

No es podia esperar que els flamants veterinaris desplaressin els manescals-ferradors si no s'obrien noves escoles de veterinària que ho possibilitessin. Això començaria a ser possible quan es crearen les noves escoles de Saragossa (1847), Còrdova (1847), Lleó (1852) i Santiago de Compostela (1882)¹⁶; l'obertura de la major part d'aquestes escoles de veterinària ja s'havia previst durant el Trienni Liberal però per problemes pressupostaris de l'Estat s'havia anat ajornant *sine die*¹⁷. Segons Carlos Risueño i Nicolás Casas, directors de l'Escola de Veterinària de Madrid, l'obertura de l'Escola de Veterinària de Saragossa el 1847 (on anirien de manera majoritària a estudiar els futurs veterinaris d'Aragó, Navarra, País Basc, Rioja, Catalunya, Illes Balears i País Valencià) es justificà apel·lant a la tradició ramadera i agrària dels antics territoris de la Corona d'Aragó i a la situació geogràfica de la capital aragonesa: "*y habiendo acreditado la experiencia que la Corona de Aragón es la que produce mayor número de jóvenes inclinados al Estudio de la veterinaria, teniendo sus provincias más animales proporcionalmente que casi todas las demás de la Península, siendo la agricultura muy predilecta en ellas, y ocupando Zaragoza una posición topográfica privilegiada, parece estar indicada esta ciudad como punto muy a propósito para colocar en ella uno de los nuevos colegios*"¹⁸. En el mateix decret de 1847 que ampliava el nombre d'escoles i organitzava el nou pla d'estudis ja es contemplava l'ensenyament de la zootècnia o art de

15. Dades procedents de la *Estadística administrativa de la Contribución...*, 1913: 336-337.

16. Durant el sexenni democràtic (1868-1874) i fent ús de l'àmplia llibertat d'ensenyament decretada en tots els graus s'obriren altres escoles (a València, Sevilla...) a càrrec d'ajuntaments i diputacions que tingueren una vida tant efímera com el període. Vegeu les monografies dedicades a la història de les escoles de veterinària de Saragossa (PÉREZ, 1981); Lleó (CORDERO DEL CAMPILLO, 1983); Santiago de Compostela (RODRÍGUEZ, 1994); i Còrdova (GÓMEZ-AGÜERA, 2002). Per una visió de conjunt vegeu BENITO, 2003. En general, es tracta de monografies de to commemoratiu i institucional en què es troba a faltar la metodologia i l'enfocament de la història social de les universitats a l'estil, per exemple, de JULIA; REVEL; CHAR-TIER, 1986.

17. El Reglament General d'Instrucció Pública del 29-VI-1821 preveia escoles especials de veterinària a Madrid, Lleó, Saragossa, Còrdova, Mèxic, Manila, Lima, Santa Fe de Bogotá, Caracas i Buenos Aires (cf. *Historia de la Educación en España...*, 1979: 51).

18. Es tracta d'un fragment de la memòria que redactaren aquests dos professors de l'Escola de Veterinària de Madrid el 1847 per a sol·licitar l'obertura de noves escoles de veterinària; citat per PÉREZ GARCIA, 1981: vol. I, 25.

criar, multiplicar i millorar els principals animals domèstics; noves enseyances que maldaven per obrir i ampliar nous camps per a la professió veterinària, de manera que el nou veterinari fos capaç de prestar assistència a tota classe d'animals domèstics o útils a l'home: "*pobre idea se tendria de la veterinaria [es pot llegir en l'esmentat decret] reducida al mero herrado y cura del caballo, como generalmente sucede (...). El veterinario puede y debe ser para el labrador un verdadero maestro de agricultura*"¹⁹. Els nous ensenyaments de veterinària en la llei Moyano de 1857 serien contemplats com a ensenyaments professionals, equiparats, així doncs, a les enseyances que rebien els professors mercantils, els estudiants de nàutica, mestres d'obra, aparelladors i agrimensors o els mestres de primera ensenyança a les escoles normals²⁰. És important retenir aquest fet ja que assenyala a la veterinària un estatut acadèmic poc exigent i no universitari molt per de sota del de la medicina i farmàcia, essent un dels motius del seu poc prestigi social. De fet el camí que portà a la veterinària a equiparar-se a la medicina i farmàcia fou molt lent i gradual allargant-se pràcticament durant tot un segle²¹; el 1857 s'exigia per entrar a l'Escola de Veterinària acreditar l'estudi de les matèries de primera ensenyança superior i àlgebra i geometria i certificar "*salud y robustez*". Pel que fa a la durada dels estudis a les escoles subalternes (de Saragossa, Còrdova i Lleó) que atorgaven els títols de veterinaris de segona fou de tres anys fins el 1857 que passà a quatre anys; a l'Escola de Madrid els veterinaris de primera classe havien de cursar quatre anys fins al 1857 que passà a cinc anys. El 1871 s'unificaren totes les escoles en una mateixa categoria, els títols i la durada de la carrera que seria de cinc anys. A partir de 1896 es començà a exigir per ingressar a les escoles haver cursat algunes assignatures de batxillerat, si bé el títol de batxillerat no s'exigí fins el 1912. Seria a partir d'aquests moments (quan l'exigència acadèmica per entrar a les escoles de veterinària era la mateixa que es demanava als futurs metges i farmacèutics) que començaria a produir-se de manera efectiva un canvi gradual en la percepció social de la professió veterinària, culminant el 1923 amb el reconeixement dels estudis de veterinària com a ensenyança superior; el 1931, amb l'obertura de la possibilitat d'obtenir els veterinaris el títol d'enginyer pecuari (equivalent al de doctor) i el 1943 amb l'assoliment de les escoles de Veterinària de la categoria de facultats universitàries. El camí, doncs, que va de les escoles professionals de 1847 a les facultats universitàries de 1943 fou, prou llarg i es va produir, destaquem-ho, de manera paral·lela que s'obrien nous camps professionals i es produïen a l'interior de la professió intensos i apassionats debats que evidencien el seu caràcter heterogeni. I és que, tard o d'hora, l'acadèmia no podia pas prescindir de les demandes que es produïen a la societat i a la pràctica professional del dia a dia.

19. Citat per GIL DE ZÁRATE, 1855: 346.

20. *Historia de la Educación en España...*, 1979: 259.

21. Per redactar les exigències acadèmiques s'han consultat SANZ EGAÑA, 1941. PÉREZ GARCÍA, 1981. SUÁREZ, 1994.

Els nous camps professionals

Ja hem vist com les reformes en l'ensenyament de la veterinària varen incloure l'ensenyament de la zootècnia indicant el seu gran potencial de cara a ampliar la pràctica professional dels veterinaris. A partir dels anys quaranta del segle XIX ja es començaren a diversificar les competències dels veterinaris més enllà de la clínica equina i el ferrat, ja fos en relació a l'administració pública (municipal, provincial o estatal) i l'ampliació del mercat veterinari amb la irrupció de noves demandes: la creació del cos de veterinària militar el 1845²²; la creació de les subdelegacions de veterinària a tots els partits judicials el 1848 amb competències de control sanitari de epizooties, entre d'altres²³; la inspecció de carns en els escorxadors municipals el 1859 substituïnt als antics "valedores" o mostassàs²⁴; i l'atenció sanitària a les vaques de llet, a partir de l'expansió des de mitjan segle XIX de les vaqueries a l'interior de les grans ciutats o el seus hinterlands fruit de l'augment progressiu del consum de llet²⁵. Tots aquests camps professionals anaren obrint-se pas si bé la veritable eclosió d'aquesta diversificació tindria lloc en les primeres dècades del segle XX²⁶.

Malgrat aquestes diversificacions abans descrites ens equivocariem, tanmateix, de pensar que aquestes suposessin la fi de l'activitat mecànica de ferrar els equins. En realitat per obtenir el títol de veterinari durant el període 1847-1918 era condició *sine qua non* aprovar un exercici pràctic de la revàlida que consistia a forjar una ferradura i ferrar un cavall; una vella competència que sectors de la professió es negaven a perdre per raons de naturalesa més econòmica que no

22. Vegeu MASSONS, 1994: 156-166. PÉREZ GARCIA, 1995.

23. Vegeu PUIGVERT, 2002.

24. Vegeu SANZ EGAÑA, 1941: 373-391. SAIZ-PÉREZ, 1987: 85-98. PUMAROLA, 2002. De Sanz Egaña cal destacar, així mateix, SANZ EGAÑA, 1921.

25. SANZ EGAÑA constata com els escorxadors i les vaqueries inicialment foren institucions urbanes que més endavant "*pasan desde las grandes poblaciones a las localidades rurales*" (1941: 302). A Barcelona, per exemple, el 1849 existien 54 "*puestos de leche, requesones, etc.*" i 15 "*casas de vacas*" (cf. SAURÍ; MATAS, 1849: 310-311). Un bon testimoni de l'expansió del consum de llet i de les vaqueries en el pas del segle XIX al XX és el que ofereixen el veterinari Pere M. ROSSELL, que afirma "És d'una vintena d'anys en aquesta part, que les vaqueries s'han multiplicat d'una manera extraordinària. De primer, quasi totes elles dintre ciutat, després en les afores, i avui les vaqueries a un volt de trenta quilòmetres de Barcelona, es podria dir que es toquen. Pobles on no hi havia una sola vaca de llet, deu o dotze anys enrera, s'hi poden comptar dos o tres cents caps" (1923: 5); el mateix ROSSELL constata que les grans vaqueries foren posades per rics agricultors i industrials i les petites, diu, "han estat creades per masovers" (p.5); i VILA, 2003: 57-58 i 192-194; 1ª ed.1928-1936. Per a l'extensió de les vaqueries i la ramaderia vacuna en àrees properes a Barcelona, vegeu les recents consideracions de PONCE, 2000 i TRIBÓ, 2000. Per a l'expansió del consum de la llet vegeu LANGREO, 1995 i RÀFOLS CASAMADA, 1998.

26. SANZ EGAÑA, 1941: 322-326 assenyalava a part dels nous camps professionals ja indicats com a finals del segle XIX en els grans centres urbans (com Barcelona o Madrid) començava de manera tímida l'atenció veterinària als animals de companyia de la burgesia i l'aristocràcia, als toros i cavalls de lídia, així com als parcs zoològics, Vegeu, també, PONS, 1992.

pas altra cosa: *“pues si bien es cierto que existen algunos veterinarios que viven [constatava el 1879, per exemple, Juan Antonio Sainz, professor de ferrar i forjar a l'Escola de Veterinària de Saragossa] con lo que producen las iguales no menos lo es que la inmensa mayoría de ellos no podrían subsistir sin las utilidades pecuniarias que les produce el herrado(...). Si fuera posible (que no lo es) el privar repentinamente a los veterinarios de la práctica del herrado higiénico, las cuatro quintas partes de ellos, no lo duden los separatistas [en referència als sectors del la professió que maldaven per a separar de la pràctica professional dels veterinaris l'art de forjar i ferrar], quedarían en la mayor indigencia si la separación llegara a ser un hecho”*²⁷. En realitat, uns anys després amb motiu de la *IV Asamblea Nacional Veterinaria* celebrada a Barcelona el 1917, s'aprovarien unes conclusions que maldaven perquè es concedís als veterinaris els títols de llicenciats i doctors en ciències pecuàries o en medicina zoològica i zootècnica, així com que se separés *“de nuestra carrera el herrado, declarándole de libre ejercicio, sin que los títulos de licenciado y doctor, concedan ningún privilegio de excepción para la práctica del referido oficio, sino que antes al contrario incapaciten para ejercerla”*²⁸.

Orígens geogràfics

D'ençà el 1847 i per a tot el període estudiat l'Escola de Veterinària més propera a Catalunya fou la de Saragossa on estudiaren la major part dels veterinaris catalans. Els diversos intents de crear una escola de veterinària a Barcelona de finals del segle XIX i del temps de la Mancomunitat es varen veure frustrats, de manera que calia necessàriament sortir de Catalunya per obtenir el títol de veterinarí²⁹. En efecte, els sondeigs que hem efectuat a l'Arxiu de la Facultat de Veterinària de la Universidad Complutense de Madrid ens indiquen que, en general, ben pocs estudiants procedents de Catalunya hi anaren a estudiar: així, per exemple, per al període 1848-1855 s'hi matricularen 912 estudiants dels quals només 7 procedien de Catalunya, entre els quals hi havia Josep Rubert i Serrat (Pobeda, 1832- ?), que obtingué el títol de veterinarí de primera classe el

27. Vegeu SAINZ ROZAS, 1879: 37. Sobre la polèmica i el llarg debat que es generà a la segona meitat del segle XIX i començaments del XX entre els partidaris (en general, veterinaris amb càrrecs oficials) i els contraris (de manera especial veterinaris que exercien la professió “lliure” en el món rural) que la professió de veterinària anés associada a la tasca de ferrar els cavalls, vegeu SANZ EGAÑA, 1941: 317-321. Un exemple tardà (1908) de conflicte entorn del ferrat és que aporten PÉREZ GARCÍA et al., 2003.

28. *IV Asamblea Nacional Veterinaria...*, 1919: 207-208. Sobre la progressiva organització col·legial dels veterinaris que culminà amb l'autorització governamental de 1904 que es constituïssin col·legis oficials de veterinaris, vegeu les dades que s'aporten a CAMPS, 2000. La definitiva desaparició dels plans d'estudi de veterinària de la forja i el ferrat no es produiria fins a la Segona República.

29. Vegeu PUMAROLA; MARTORELL, 2003 i CASANOVAS, 2000.

1858 que li possibilità fer carrera acadèmica en esdevenir catedràtic de veterinària a les escoles de Còrdova, Lleó i Saragossa on es jubilaria el 1909³⁰. Durant el període 1848-1912 es matricularen a l'escola de Saragossa 12.783 estudiants, dels quals 854 eren d'origen català que representaven el 6,68 % del conjunt³¹. A través del buidatge sistemàtic dels *Libros de matriculados* de l'esmentada Escola per al període 1847-1918 ens ha estat possible saber de quines comarques procedien els futurs veterinaris catalans, un total de 904 estudiants, així com l'índex dels que es titularen (un 74 %), abandonaren la carrera (20,35 %), traslladaren l'expedient a les escoles de Madrid, Còrdova o Santiago de Compostela (4,64 %) o que moriren abans d'acabar la carrera (1,21 %). A través del mapa i el quadre adjunts es pot observar quines foren les setze primeres comarques a aportar estudiants de veterinària, a saber: Alt Empordà, Segrià, Barcelonès, La Selva, Vallès Oriental, Urgell, Baix Empordà, Garrotxa, Osona, Maresme, Baix Ebre, Noguera, Ribera d'Ebre, Montsià, Segarra i Baix Llobregat. Es tracta, en general, de comarques litorals i d'interior densament poblades que estaven experimentant transformacions agràries i ramaderes notables i que possiblement a les darreries de l'Antic Règim ja disposaven d'un certa xarxa difosa de manescals; un context, en definitiva, en el qual els estudis de veterinària podien oferir expectatives interessants per a alguns dels seus joves. És interessant constatar com fou l'Alt Empordà la primera comarca a "produir" veterinaris, fenomen que s'explica, en bona part, per existir una llarga tradició ramadera en les terres de pasturatge vora el mar (els cortals de Roses i de Castelló d'Empúries); terres que l'agricultura "no ha pogut colonitzar per molles o salinoses", per dir-ho a la manera de Pau Vila³². També és destacable la rellevància del Barcelonès i altres comarques properes a la capital catalana (Maresme, Baix Llobregat, Vallès Oriental i Osona). En aquest sentit, la ciutat va ser un important motor per a les economies agràries dels territoris veïns i va incentivar la ramaderia productora de llet i de carn un sector que en la mesura que delia per obtenir majors rendiments necessitava sovint dels consells dels veterinaris: *"desde la ciudad, por razones económicas de explotación, la vaca lechera [constatà, per exemple, C. Sanz Egaña] pasó primero a los suburbios y por último al campo, a su medio natural; en este ciclo: campo, urbe y vuelta al*

30. Archivo de la Facultad de Veterinaria de la Universidad Complutense de Madrid, *Libros de Matriculas*, núm. 6 (1848-1851), 7 (1852-53) i 8 (1853-1855). La informació sobre Josep Rubert procedeix del llibre núm. 8 (f. 91r.); Per a resseguir-ne la trajectòria professional i acadèmica, vegeu PÉREZ GARCÍA, 1981: vol. I, 196 i ss.

31. El nombre total d'estudiants de l'Escola de Veterinària de Saragossa pel període 1848-1911 s'ha calculat a partir de les dades que aporta PÉREZ GARCÍA, 1981; el nombre d'estudiants procedents de Catalunya pel mateix període s'ha elaborat a partir del buidatge sistemàtic dels *Libros de matriculados* (núm. 1-10) de l'Archivo de la Facultad de Veterinaria de Zaragoza; Si no es diu res en contra d'ara endavant les dades que es donen s'han elaborat a partir de l'esmentat fons.

32. Vegeu VILA, 2003: 57.

campo, se ha creado la costumbre, demostrada por la conveniencia, de recurrir a consultar con el facultativo veterinario en los casos de enfermedad, contribuyendo a divulgar la especialización de la buiátrica conjuntamente con la clínica equina"³³. Si s'observen amb més precisió els esmentats llibres de matrícula es pot comprovar que dels 54 veterinaris que procedien del Barcelonés 30 procedien de poblacions del Pla (on encara era notable l'activitat agrària i ramadera, així com els negocis vinculats amb el món del transport de tracció animal) i 24 de Barcelona ciutat. Per altra banda contrasta, en conjunt, l'aclaparador origen rural dels veterinaris (si bé matisat pel paper decisiu de les ciutats a l'hora d'incrementar els camps professionals) amb el migrat nombre de futurs veterinaris que es reclutaren a les vuit comarques pirinenques (Val d'Aran, Alta Ribagorça, Pallars Sobirà, Pallars Jussà, Alt Urgell, Berguedà, Cerdanya i Ripollès), que només representen el 4,75 % del conjunt. Tot sembla indicar que la ramaderia extensiva i la transhumància del bestiar durant el llarg hivern, el despoblament de la muntanya (que ja va començar a ser important a partir del darrer quart del segle XIX) i la falta d'horitzons econòmics per als muntanyencs va ser un factor força més decisiu que no pas la vella vocació ramadera de les comarques muntanyenques, potser més atesa sanitàriament per ferrers, pastors i rabadans curanderos que no pas per manescals titulats o veterinaris, ja des de temps enrera³⁴.

33. (33).- Vegeu SANZ EGAÑA, 1941: 301.

34. A través de l'AHG, Fons Diputació, 4364 es constata, per exemple, com a les comarques pirinenques gironines (Ripollès i Cerdanya) el 1851 només hi havia en actiu 4 manescals-ferradors (3 a Puigcerdà i 1 a Ribes de Freser); escassetesa d'origen que també deuria dificultar que en aquestes àrees es reclutessin nous veterinaris.

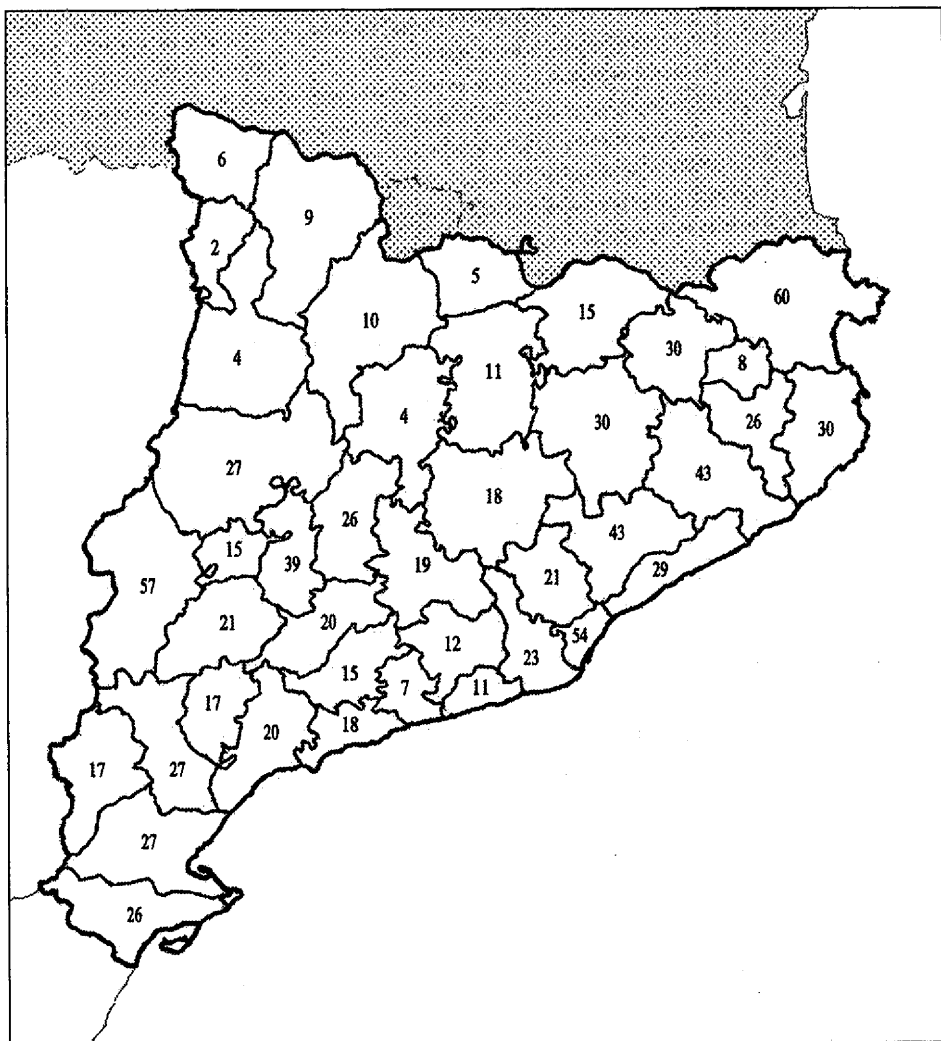
Quadre 1

Orígens geogràfics dels estudiants de l'escola de veterinària de Saragossa procedents de Catalunya (1847-1918)

	Comarca	Província	Nombre	% Catalunya
1	Alt Camp	Tarragona	15	1.66
2	Alt Empordà	Girona	60	6.64
3	Alt Penedès	Barcelona	12	1.33
4	Alt Urgell	Lleida	10	1.11
5	Alta Ribagorça	Lleida	2	0.22
6	Anoia	Barcelona	19	2.10
7	Bages	Barcelona	18	1.99
8	Baix Camp	Tarragona	20	2.21
9	Baix Ebre	Tarragona	27	2.99
10	Baix Empordà	Girona	30	3.32
11	Baix Llobregat	Barcelona	23	2.54
12	Baix Penedès	Tarragona	7	0.77
13	Barcelonès	Barcelona	54	5.97
14	Berguedà	Barcelona	11	1.22
15	Cerdanya	Girona	5	0.55
16	Conca de Barberà	Tarragona	20	2.21
17	Garraf	Barcelona	11	1.22
18	Garrigues	Lleida	21	2.32
19	Garrotxa	Girona	30	3.32
20	Gironès	Girona	26	2.88
21	Maresme	Barcelona	29	3.21
22	Montsià	Tarragona	26	2.88
23	Noguera	Lleida	27	2.99
24	Osona	Barcelona	30	3.32
25	Pallars Jussà	Lleida	4	0.44
26	Pallars Sobirà	Lleida	9	1.00
27	Pla d'Urgell	Lleida	15	1.66
28	Pla de l'Estany	Girona	8	0.88
29	Priorat	Tarragona	17	1.88
30	Ribera d'Ebre	Tarragona	27	2.99
31	Ripollès	Girona	15	1.66
32	Segarra	Lleida	26	2.88
33	Segrià	Lleida	57	6.31
34	Selva	Girona	43	4.76
35	Solsonès	Lleida	4	0.44
36	Tarragonès	Tarragona	18	1.99
37	Terra Alta	Tarragona	17	1.88
38	Urgell	Lleida	39	4.31
39	Val d'Aran	Lleida	6	0.66
40	Vallès Occidental	Barcelona	21	2.32
41	Vallès Oriental	Barcelona	43	4.76
	Sense població		2	0.22
	TOTAL		904	100

Font: elaboració pròpia a partir dels *Libros de matriculados* de l'Arxiu de la Secretaria de la Facultat de Veterinària de Saragossa.

Mapa 1
Orígens geogràfics dels estudiants de l'escola de veterinària de Saragossa procedents de Catalunya (1847-1918)

Font: elaboració pròpia a partir dels *Libros de matriculados* de l'Arxiu de la Secretaria de la Facultat de Veterinària de Saragossa.

Els orígens socials

Els fons documentals de la Facultat de Veterinària de Saragossa no ens permeten precisar el perfil social dels seus estudiants en no haver-se guardat cap documentació que ens informi de la categoria socio-professional dels pares dels alumnes. Si bé deixarem per una altra ocasió l'exercici laboriós d'emplenar aquest buit a través d'un mostreig a base de la consulta dels arxius locals, sí que podem ara per ara donar algunes dades en aquesta direcció mitjançant l'encreuament de diverses i esparces informacions. En primer lloc, ens podem preguntar, quans dels vells manescals que havien obtingut el títol abans del 1851 mitjançant examen per passantia enviaren els seus fills a Saragossa a estudiar la nova carrera de veterinària? Precisar això d'alguna manera és un exercici important en la mesura que ens pot indicar fins a quin punt aquell moment de "transició" o de "reconversió" de la vella mestria a la nova professió podia suposar tant un procés de mobilitat social ascendent (de manescals-ferradors a veterinaris) o descendent (de manescals a simples ferrers). Doncs bé, confrontant les dades del cens de professionals de sanitat de la província de Girona de 1851 (on es registra el nom de tots els manescals actius en aquell moment i la localitat on exercien) amb els llibres de matrícula de Saragossa que registren 217 estudiants d'origen gironí per al període 1847-1918, es pot arribar a la conclusió que només el 23,50 % dels vells manescals enviaren els seus fills o néts a estudiar a Saragossa³⁵; una dada que ens mostra la dificultat d'ampliar sectors de la vella manescalia d'adaptar-se a les noves exigències acadèmiques i professionals que implicaven una major despesa econòmica ja que implicava fer estada a Saragosa durant tres anys (del 1847 al 1857), quatre anys (del 1857 al 1871) o cinc anys (a partir del pla d'estudis de 1871). Caldria resseguir la trajectòria dels fills dels manescals que no estudiaren veterinària i comprovar si es dedicaren només a fer de ferradors o amagaren darrera aquest ofici la pràctica oficiosa de la manescalia. De les dificultats econòmiques que implicava estudiar veterinària en constitueix una prova el fet que un testimoni d'època, del 1856, afirmés que la decisió de reduir la carrera a tres anys en les escoles subalternes de Saragossa, Còrdova i Lleó, era motivada pel fet de conèixer *"la clase de personas que de la sociedad en general se decide por lo común a emprenderla pues es una de las menos acomodadas, que tiene que aribrarse medios, ya como mancebos en un establecimiento, ya como amanuenses y hasta como sirvientes, siendo poquitos los que pueden estar a pupilaje; y como las tres primeras colocaciones son mucho más difíciles en Zaragoza, Córdoba y León que en la corte, que ofrece más recursos de todo género, hubiera sido gravoso y hasta insoportable alargar*

35. (35).- Dades elaborades a partir de l'AHG, Fons Diputació, 4364; i AFVS, *Libros de matriculados*, núm. 1-10.

más tiempo la carrera"³⁶. De fet, existien diverses estratègies per a minimitzar els costos dels estudis i de viure a Saragossa: alguns estudiants compaginaven els estudis treballant de ferrers o en alguna barberia de la ciutat; altres, els més avantatjats i de millor expedient, podien obtenir en el darrer curs, mitjançant oposicions, una plaça d'agregat o alumne intern de l'escola que els donava la possibilitat de cobrar 750 pessetes a canvi de diversos serveis i treballs a la infermeria o a la ferreria de l'escola: en total foren 48 els estudiants de veterinària catalans que obtingueren per al període 1847-1918 aquest tipus d'ajuda³⁷. Un altre testimoni de mitjan segle XIX, bon coneixedor de les institucions educatives de l'època com era Antonio Gil de Zárate, indicà, que en els primers anys les escoles de veterinària hi anaren molts que inicialment havien pensat cursar la carrera de cirurgia romancista que fou suprimida feia poc³⁸. Ja hem constatat que un 23,50 % dels manescals gironins de 1851 enviaren els seus fills a estudiar a Saragosa: es tracta d'un exemple d'autoreclutament en la pròpia professió o de transmissió hereditària de l'ofici molt en consonància amb el que és produïa en el món de la medicina i la farmàcia³⁹. Disposem, així mateix, de dades que ens informen de la categoria socioprofessional d'un conjunt de veterinaris: Gaspar Massanella i Fàbrega (titulat el 1856) i Pere Massanella i Fàbrega (titulat el 1866) eren fills del ferrer d'Argelaguer i néts, al seu torn, d'un ferrer establert a Talaixà des de finals del segle XVIII⁴⁰; Antoni Marull Nogel (titulat el 1867) era fill de Joan Marull manescal a Pont de Molins⁴¹; Joaquim Gratacós i Massanella (titulat el 1888) era fill d'un sabater-músic⁴²; Pere Danés i Colldecarrera (titulat el 1876) procedia d'una família amb tres generacions de ferrers a la Valldelbac, des de finals del segle XVIII⁴³; Francesc d'Assís Darder, veterinari i director, a partir de 1892, del Parc Zoològic de Barcelona era fill del veterinari Jeroni Darder que, al seu torn, procedia d'una nissaga barcelonina iniciada el 1702 de constructors de carros que esdevingueren després manescals-ferradors⁴⁴; Albert Bramon i Garriga (titulat el 1901) era el vuitè fill del propietari del Mas Bramon

36. Fragment de l'article anònim "Enseñanza de la veterinaria". (1856). *Boletín de Veterinaria*, XII, 333, citat per PÉREZ GARCÍA, 1981: vol. I, 27-28).

37. Així, per exemple, Gaspar Massanella (que es titulà a Saragossa el 1856) mentre estudiava treballava de ferrador-forjador; i Joaquim Gratacós (titulat el 1914) treballà en una barberia de la capital aragonesa del carrer Coso; dades procedents de GRATACÓS et al., 2001: 59 i 63.

38. GIL DE ZÁRATE, 1855: 348.

39. Sobre la tradició de l'autoreclutament en la medicina a la Catalunya del segle XVIII vegeu ZARZOSO, 2003: 198-204; Sobre els índexs de l'herència professional en la medicina europea del segle XIX vegeu les consideracions de BANTI, 1994: 28-30.

40. Vegeu GRATACÓS et al., 2001: 59-62.

41. AHG., Fons Diputació, 4364 i AFVS, *Libro de matriculados*, núm. 3.

42. Vegeu GRATACÓS et al., 2001: 62.

43. Vegeu PUIGVERT, 2003: 15-17.

44. Vegeu PONS, 1992: 45 i GRATACÓS et al., 2001: 88-89.

de Crespià⁴⁵; Pere Rossell i Vilà (titulat el 1907) era fill de Ramon Rossell i Costa que tenia a Olot un important negoci de diligències i tartanes que connectaven la capital de la Garrotxa amb Castellfollit, Besalú i Ripoll, feina que no el va enriquir gaire “sobretot per les despeses en conductes de manescal [que] havia d’esmerçar cada any”⁴⁶; Pere Castellà Sagué (titulat el 1908) era fill d’un ferrer establert a Vilobí d’Onyar⁴⁷; Enric Coris Gruart (titulat el 1912) procedia d’una família de veterinaris de Cassà de La Selva i Llagostera, la nissaga dels quals va començar amb Francesc Coris i Carbó que al 1860 va anar estudiar a l’Escola de Veterinària de Tolosa de Llangüedoc⁴⁸; Josep Ricart Figueras (titulat el 1913) era fill del propietari del Mas Ricart de Franciac⁴⁹; Marià Pumarola Julià (titulat el 1920) entroncava amb una família de manescals i veterinaris documentats a l’Alt Empordà ja des de mitjan segle XIX⁵⁰; i Jaume Pagès Besach (titulat el 1924) era fill d’un masover del Mas d’en Jomba a Gualta (Baix Empordà) on l’explotació ramadera era important⁵¹.

D’aquest petit mostreig aleatori (i a l’espera de disposar dades més sistemàtiques i representatives) es pot deduir que, inicialment, molts veterinaris procedien de la menestralia que estava relacionada directa o indirectament amb el món del cavall, ja fossin ferrers, carreters o traginers; també es constata, com ja hem indicat en aquest cas amb més dades i precisió quantitativa, la presència d’un cert autoreclutament en la pròpia professió al constatar que 51 dels 217 veterinaris d’origen gironí que estudiaren a Saragossa procedien de famílies de manescals. La presència d’alguns fills de propietaris a mesura que avança el segle XX potser s’ha de contemplar com a conseqüència de la diversificació de sortides professionals per als seus fills segons més enllà de les sortides que oferia l’advocacia, medicina, farmàcia o arquitectura. En qualsevol cas, és evident que en la mesura que s’anaren eixamplant els camps professionals dels veterinaris en les primeres dècades del segle XX (i minvant alguns camps professionals tradicionals com l’atenció al cavall a conseqüència de la motorització del transport i la mecanització de l’agricultura), estudiar veterinària podia ser una clara via de promoció social per a determinats sectors. No podem acabar, però, sense fer esment a un fet acadèmic que des d’un punt de vista sociològic no fou neutre com fou l’exigència (a partir de 1912) del títol de batxillerat als estudiants que volien entrar a

45. Vegeu GRATACÓS et. alt., 2001: 82-83).

46. Vegeu ARTÍS, 1995.

47. AFVS, *Libro de matriculados 1907-1910*; i informació oral procedent de Joaquim Puigvert i Pastells.

48. Vegeu TURÓN, 1993: 130.

49. AFVS, *Libro de matriculados 1907-1910*; i informació oral procedent de Joaquim Puigvert i Pastells.

50. AHG, Fons Diputació 4364; AFVS, *Libro de matriculados, 1912-1918*.

51. Informació oral donada per Josep M. Rufi; per entendre aquest cas són interessants les consideracions realitzades per SAGUER, 1999: 466-468 sobre la masoveria i la ramaderia de la regió de Girona a començaments del segle XX; Saguier planteja com la ramaderia fou una de les vies per sortir de la crisi estructural que afectava a la cerealicultura i viticultura.

les escoles de veterinària. Aquesta nova exigència acadèmica es va traduir en els anys següents amb una significativa caiguda de matrícula⁵² i, a la llarga, amb una certa escassetat de veterinaris; problemàtica que no s'escapà a C. Sanz Egaña: *“fruto de esta larga campaña de reformas pedagógicas ha sido elejar para siempre de las escuelas gran número de candidatos hijos de modestos veterinarios unos, mancebos espabilados otros, que ayudados de su trabajo, conseguían obtener con poco gasto el título de veterinario que constituía un medio seguro de vida”*⁵³, l'impacte social de la mesura, també s'havia notat a França força anys abans, el 1890, quan també es començà a exigir el batxillerat als futurs veterinaris. En efecte, tal com ha dit Ronald Hubscher, l'exigència del batxillerat va ser com tota medalla que té la seva cara i la seva creu: per una banda, obrí la possibilitat que els veterinaris sortissin del seu gueto i adquirissin la cultura humanística comuna a tots aquells que entraven dins les professions liberals, començant a superar el fet que fins aleshores la veterinària es situés a la frontera de les professions liberals amb clara posició subalterna; però, per l'altra, l'allargament dels estudis va representar un hàndicap per a les famílies amb pocs recursos i un canvi de tendència en el reclutament social de la professió⁵⁴.

Una professió masculina?

Per al període estudiat cap dona no accedí a l'Escola de Veterinària de Saragossa. I tardaria força més anys a fer-ho. Es tracta, doncs, d'explicar una absència de gènere. La de veterinària fou, en efecte, a Catalunya i a Espanya una professió exclusivament masculina en la qual l'accés de la dona a la professió es produiria amb un retard de més de mig segle respecte de la medicina i la farmàcia i d'algunes dècades respecte de les ciències naturals. Més per raons socials que no pas legals a partir de 1910. Tot i que la primera dona veterinària va obtenir el títol el 1925, molt abans, ja havia començat a discutir-se a l'interior de la professió la possibilitat que hi accedís la dona⁵⁵. En efecte, Sanz Egaña dedicà el

52. L'Escola de Veterinària de Madrid inicià el curs 1912 amb 60 nou matriculats; la xifra es va rebaixar substancialment en el curs 1913 amb només 15 matriculats de nou (SUÁREZ, 1994: 119). En el conjunt de les escoles de veterinària d'Espanya el 1909 s'hi matricularen de nou 130; el 1910, 160; el 1911, 206; el 1912, 217 i el 1913, 50 (SANZ EGAÑA, 1923: 55).

53. Vegeu SANZ EGAÑA, 1923: 425.

54. Vegeu HUNSCHER, 1999: 75.

55. Sobre les veterinàries pioneres el professor Martí Pumarola (UAB) està investigant. A la seva amabilitat dec aquestes dades: La primera dona veterinària fou Maria Cerrato Rodríguez, que obtingué el títol el 1925 a Còrdova on estudià com a alumna externa. Després d'ella es titularen Justina Gonzalez Morilla (Lleó, 1928) i Luz Zalduegui Gabilondo (Madrid, 1935), Angela Aguirre (Madrid, 1935), Maria Roldan (Madrid, 1935), Paquita Roldan (Madrid, 1935) i Brunilda Gordon (Madrid, 1935). A França la primera veterinària obtingué el títol el 1897 a Alfort i era d'origen rus; la segona dona no obtindria el títol fins el 1934; durant el període 1938-1961 a França només obtingueren el títol 26 dones (HUNSCHER, 1999: 347). Per a contras-

1916 un (article que titulà “El feminismo en veterinaria”) per a respondre al fet que dues noies de Castella fessin “*fe pública de querer comulgar en nuestra ciencia*”⁵⁶; article del qual paga la pena reproduir-ne alguns fragments en la mesura que, més enllà dels seus estereotips i discursos sexistes (“*estamos de enhorabuena; los encantos juveniles de dos muchachas animosas perfuman el ambiente un tanto prosaico de la profesión*”), ens mostra fins a quin punt la veterinària tradicional era considerada una professió masculina no apta per a dones. Sanz Egaña considerava que “*la mujer no debe ser veterinario a la manera de como lo somos nosotros; no debe estudiar nuestras disciplinas, ni tener la intervención que nosotros tenemos a la práctica*” ja que “*la práctica veterinaria exige fuerzas y energías incompatibles con la delicadeza de la mujer*”. És per això que considerava que “*la mujer-veterinario no podría ejercer la clínica mientras no cambiasen radicalmente el público y las rudas costumbres de nuestros pueblos*”. Per contra considera que en altres camps professionals de la veterinària (un cop descartada la clínica de gossos, gats i aus, que si bé contempla com indicada per a la dona no la veu viable pel poc rendiment que aleshores donava) com la higiene i la salut pública, de manera especial en activitats relacionades amb la inspecció de carns i de llet, sí que la dona podria intervenir-hi per considerar que eren més aptes a la “naturalesa” femenina: “*la triquinoscopia es labor propia de mujer, se adapta muy bien a su carácter sedentario, a la viveza y penetración de su mirada y a la quietud de su ánimo; es operación delicada de dedos femeninos, que en los países germanos y escandinavos la practican las mujeres y el servicio veterinario del matadero está muy satisfecho de su labor*”; i la dona també podia ser molt apta per treballar sota les ordres d’un veterinari en les lleteries municipals on s’hauria de preparar la llet per a la lactància artificial dels nadons: “*la mujer es insustituible en esta tecnología en que precisa más cariño que ciencia, más amor al prójimo que cultura*”. La seva proposta concreta consistia, així doncs, que estudiessin dos o tres cursos eminentment pràctics (on s’ensenyaria micrografia, tècnica bacteriològica, física, inspecció de carns i de llet, parasitologia, bacteriologia, física i química) dins de les escoles de veterinària que les habilitessin per ser “auxiliars femenins d’inspecció veterinària”, que podien treballar dins d’un organigrama de treball jerarquitzat sota la direcció de veterinaris. En qualsevol cas, destaquem-ho, les argumentacions de Sanz Egaña són molt similars a les que es produïren uns anys abans en el camp de la medicina humana quan s’obrí la possibilitat que la dona accedís a la carrera mèdica. Es tractaria, tal com ha dit Teresa Ortiz, d’iniciar uns mecanismes de segregació amb l’objectiu de crear espais “propis” per a la dona dins de la professió (en el cas que comen-

tar el retard de la dona catalana i espanyola a accedir a la professió veterinària respecte altres professions sanitàries i científiques, vegeu CAPEL, 1986. FLECHA, 1996. MAGALLÓN, 1998.

56. Es tracta d’un article inicialment publicat el 1916 i reproduït a SANZ EGAÑA, 1923: 104-111. Les cites que segueixen procedeixen de l’article aquí citat.

tem amb titulació de grau inferior) que es justificaven amb un discurs sexuat que atribuïa gènere a les especialitats o camps professionals a base de destacar característiques de la seva pràctica que encaixaven amb les qualitats que la pròpia medicina atribuïa a les dones⁵⁷.

A tall de cloenda

A través d'aquestes notes hem intentat aproximar-nos als orígens històrics de la professió veterinària, des d'una perspectiva "externalista" i d'història social, amb l'ànim de contribuir tant a l'estudi de la professió sanitària més desconeguda des d'un punt de vista històric com a la història comparada dels professionals "liberals" a la Catalunya contemporània. Som conscients que ens falta aprofundir i continuar la recerca tot just iniciada, especialment en l'aspecte (aquí no tractat) de la pràctica professional dels veterinaris, els aspectes organitzatius de la professió, així com les seves connexions culturals i polítiques. En qualsevol cas, ens interessa de manera molt especial assenyalar la necessitat de fer una història social de les professions sanitàries sense presentismes i apriorismes de cap mena que superi els discursos justificatoris i la necessitat de cercar en el passat o "les nostres arrels" elements de legitimació identitària per al present. Hem comprovat com la veterinària actual té poc a veure amb la del passat; les diferències són de gruix i de tota mena, de manera que projectar vers el passat les característiques de l'actual professió veterinària pot crear més problemes i equívocs que no pas solucions; una vegada més es demostra, per dir-ho a la manera de L. P. Hartley, que "el passat és un estrany país, allà fan les coses d'una altra manera".

Bibliografia

- IV Asamblea Nacional Veterinaria celebrada en Barcelona los días 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27 y 28 de octubre de 1917.* (1919). Barcelona: Imprenta de J. Huguet.
- ALCUBILLA (1886). *Diccionario de la Administración española*. Vol. I, Madrid.
- ARTÍS MERCADET, Mireia (1995). "Pere Màrtir Rossell i Vilà; Olot, 1883- Barcelona, 1933. La zootècnica i la raciologia". Dins: *Ciència i Tècnica als Països Catalans. Una aproximació biogràfica*. Vol 2, Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca, p. 1087-1118.
- BANTI, Alberto Maria (1994). "Burgesies de les 'professions' a l'Europa del segle XIX". *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 28, p. 23-41.

57. Vegeu ORTIZ, 1999: 22.

BENITO HERNÁNDEZ, Milagros (2003). *Del amanecer de las Escuelas de Veterinaria en España. Aportaciones al estudio de la historia de la Veterinaria*. Moncada: Universidad Cardenal Herrera-CEU Fundación Universitaria San Pablo-CEU.

BODIGUEL, Jean-Luc (1992). "Une voie de la promotion sociale: la fonction publique?". Dins: Berstein, S.; Rudelle, O. *Le modèle républicain*. Paris: Presses Universitaires de France, 1992.

CAMPS, Jaume (coord.) (2000). *Centenari del Col·legi Oficial de Veterinaris de Barcelona*. Barcelona: Col·legi Oficial de Veterinaris de Barcelona.

CAPEL, Rosa M. (1986). *El trabajo y la educación de la mujer en España (1900-1930)*. Madrid: Ministerio de Cultura-Instituto de la Mujer.

CASANOVAS, Josep (2000). "La intervenció de les institucions públiques en la formació de la ramaderia catalana (1912-1939)". *Estudis d'Història Agrària*, núm. 14 (2000), p. 209-228.

CIFUENTES, Lluís; FERRAGUD, Carmel; GARCÍA BALLESTER, Luis (1999). "Els menescals i l'art de la menescalía a la Corona d'Aragó durant la Baixa Edat Mitjana". Dins: *IV Col·loqui d'Història Agrària. Història de la Ramaderia i la Veterinària als Països Catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 75-98.

CORDERO DEL CAMPILLO, Miguel (1983). *La Universidad de León. De la Escuela de Veterinaria a la Universidad*. León: Editorial Everest.

CORDERO DEL CAMPILLO, M.; MÁRQUEZ, M.A.; MADARIAGA DE LA CAMPA, B. (1996). *Albeyería, mariscalía y veterinaria (orígenes y perspectiva literaria)*. León: Universidad de León.

CHARLE, Christophe (1991). *Histoire sociale de la France au XIX siècle*. Paris: Éditions du Seuil.

DUALDE PEREZ, V. (1997). *Historia de la albeyería valenciana*. València: Ajuntament de València.

Estadística administrativa de la Contribución Industrial y de Comercio. Año de 1912. (1913). Madrid: Imprenta de la Sucesora de M. Minuesa de los Rios.

ESTEBAN COLLANTES, A.; ALFARO, A. (drs.) (1857). *Diccionario de agricultura práctica y economía rural*. Vol. 7, Madrid: Imprenta de Constantino Armesto.

FLECHA, Consuelo (1996). *Las primeras universitarias en España, 1872-1910*. Madrid: Narcea.

GABRIEL, Pere (2002). "En temps de burgesos, professionals i obrers. La difícil i contradictòria construcció d'una Catalunya urbana i europea, 1875-1910". Dins: *Gaudí i Verdaguer. Tradició i modernitat a la Barcelona del canvi de segle, 1878-1912*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, p. 31-53.

GELABERTÓ, M. (1996). "Religión, enfermedad y medicina popular en la Cataluña del siglo XVIII". *Historia Social*, núm. 26 (1996).

GIL DE ZÁRATE, Antonio (1855). *De la Instrucción Pública en España*. Vol. III, Madrid: Imprenta del Colegio de Sordo-mudos.

GÓMEZ CASTRO, A.G; AGÜERA CARMONA, E. (eds.) (2002). *La Facultad de veterinaria de Córdoba (1847-1997)*. Córdoba: Publicaciones Obra Social y Cultural Cajasur.

GONZÁLEZ LEANDRI, Ricardo (1999). *Las profesiones. Entre la vocación y el interés corporativo. Fundamentos para su estudio histórico*. Madrid: Editorial Catriel.

GRATACÓS, Jaume et alt. (2001). *Manescals, albèiters i veterinaris a Banyoles. Pla de l'Estany*. Banyoles: Ajuntament de Banyoles.

Historia de la Educación en España. Textos y documentos. De las Cortes de Cádiz a la Revolución de 1868. (1979). Vol. II, Madrid: Secretaría General Técnica del Ministerio de Educación.

HUBSCHER, Ronald (1999). *Les maîtres des bêtes. Les vétérinaires dans la société française (XVIIIe-XX siècle)*. Paris: Éditions Odile Jacob.

JULIA, Dominique; REVEL, Jacques; CHARTIER, Roger (1986). *Les universités européennes du XVIe au XVIIIe siècle. Histoire sociale des populations étudiantes, tome 1*. Paris: Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences sociales.

KOCKA, J. (2000). "Burguesía y sociedad burguesa en el siglo XIX. Modelos europeos y peculiaridades alemanas". Dins: Fradera, Josep M.; Millán, Jesús (eds.) *Las burguesías europeas del siglo XIX. Sociedad civil, política y cultura*. Madrid - València: Biblioteca Nueva/Universitat de València, p. 21-83.

LANGREO NAVARRO, Alicia (1995). *Historia de la industria láctea española: una aplicación a Asturias, 1830-1995*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

LINDEMANN, M. (2001). *Medicina y sociedad en la Europa Moderna, 1500-1800*. Madrid: Siglo XXI.

MAGALLÓN, Carmen. (1998). *Pioneras españolas científicas. Las mujeres del Instituto Nacional de Física y química*. Madrid: CSIC.

MALATESTA, Maria (ed.) (1996). *Storia d'Italia. Annali 10. I professionisti*. Torino: Giulio Einaudi editore.

MASSONS, José M. (1994). *Historia de la sanidad militar española*. Vol. III, Barcelona: Ediciones Pomares-Corredor.

MOLAS, Pere (1970). *Los gremios barceloneses del siglo XVIII. La estructura corporativa ante el comienzo de la Revolución Industrial*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorros.

ORTIZ, Teresa (1999). *Las mujeres y la actividad científica en los siglos XIX-XX*. Córdoba: Diputación Provincial.

PÉREZ GARCÍA, José Manuel (1981). "Aportaciones al Estudio de la historia de la antigua Escuela de Veterinaria de Zaragoza (1847-1912)". [Tesi doctoral]. 2 vols., Saragossa: Universidad de Zaragoza.

— (1995). *El Cuerpo de veterinaria militar, 1845-1995: Efemérides de un largo recorrido*. Madrid: Ministerio de Defensa.

PÉREZ GARCÍA, J. M. et. alt. (2003). "Documentos inéditos iniciados en los años 1907 y 1908 por la Asociación de Herradores y Sirvientes de Veterinarios creada en Bilbao". Dins: *VIII Congreso Nacional de Historia de la Veterinaria. Donostia-San Sebastián y Bilbao, 24 y 25 de octubre de 2003*, p. 215-217.

PONCE, Santi (2000). "El procés d'especialització ramadera a la Plana de Vic (1850-1930)". *Estudis d'Història Agrària*, núm. 14, p. 184-196.

PONS, Emili (1992). *El parc zoològic de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62.

PUIGVERT i SOLÀ, Joaquim M. (2002). "Els professionals de la sanitat a la Catalunya de mitjan segle XIX". Dins: Fradera, J.M. (coord). *Barcelona. Quaderns d'Història 6. Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*, p.173-188.

— (2003). *Josep Danés i Torras, arquitecte. Una biografia professional*. Olot: Ajuntament d'Olot.

PUMAROLA, Martí; (2002). "Meat sanitary control in Spain during the XIXth century". Dins: Dinçer, F. *Veterinary medicine historical approaches*. Ankara University Press, 2002, p. 259-269.

PUMAROLA, Martí; MARTORELL, Susana (2003). "Tres intentos frustrados de creación de una escuela o facultad de veterinaria en Cataluña". Dins: *VIII Congreso Nacional de Historia de la Veterinaria. Donostia-San Sebastián y Bilbao, 24 y 25 de octubre de 2003*. Bilbao, p. 196-197.

RÀFOLS i CASAMADA, Joan (1998). "El abastecimiento de leche a Barcelona: de las vaquerías urbanas a las grandes superficies comerciales". Dins: Capel, H; Linteau, P.A. (drs.). *Barcelona-Montréal. Desarrollo urbano comparado*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona, p. 285-298.

RINGER, Fritz K. (1995). *El ocaso de los mandarines. La comunidad académica alemana, 1890-1933*. Barcelona: Ediciones Pomares-Corredor.

RODRÍGUEZ, Manuel (1994). *Historia de la Escuela de Veterinaria de Santiago (1882-1924)*. Santiago de Compostela: Servicios de Publicaciones e Intercambio Científico.

ROMERO, Juanjo (2004). "De agremiados a menestrales. Los artesanos barceloneses de 1814 a 1870". (Tesi doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona.

ROSSELL, Pere M. (1923). *Les vaques i la producció de llet*. Barcelona: Escola Superior d'Agricultura.

SAGUER, Enric (1998). "Masos i masoveries en el primer terç del segle XX: crisi i transformació". Dins: Congost, R.; To, Ll. *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 451-482.

SAIZ MORENO, L.; PÉREZ GARCÍA, J.M. (1987). *Contribución al conocimiento historiográfico de los servicios veterinarios de salud pública en España (1800-1950)*. Madrid: Neografis.

SAINZ ROZAS, Juan Antonio (1879). *Tratado completo del arte de herrar y forjar*, Zaragoza: Establecimiento Tipográfico de Calisto Ariño.

SANZ EGAÑA, C. (1921). *El matadero público. Construcción, instalación, gobierno*. Barcelona: Revista Veterinaria de España.

— (1923). *Ensayos de sociología veterinaria*. Barcelona: Revista Veterinaria de España.

— (1941). *Historia de la veterinaria española. Albeitería, mariscalería, veterinaria*. Madrid: Espasa Calpe.

SAURÍ, Manuel; MATAS, José (1849). *Manual histórico-topográfico estadístico y administrativo ó sea Guia General de Barcelona dedicado a la Junta de Fábricas de Barcelona*. Barcelona: Imprenta y Librería de D. Manuel Saurí.

SOLÀ, Àngels (1993). "Informe, crítiques i suggeriment a l'entorn de la historiografia sobre la burgesia catalana del segle XIX". *Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm 16, p. 419-438.

SUÁREZ FERNÁNDEZ, Guillermo (1994). *Libro conmemorativo del Bicentenario de la Facultad de Veterinaria, 1793-1993*. Madrid: Editorial Complutense.

TORSTENDAHL, R. (1996). "La transformación de la educación profesional en el siglo XIX". Dins: Rothblatt, S.; Wittrock, B. *La Universidad europea y americana desde 1800. Las tres transformaciones de la Universidad*. Barcelona: Pomares-Corredor, DL.

TRIBÓ, Gemma (2000). "La ramaderia a les portes de Barcelona: el cas del Baix Llobregat (1850-1930)". *Estudis d'Història Agrària*, núm. 13, p. 107-126.

TURON, Josep (1993). *Pinzellades de la vida d'un veterinari rural*. Girona: Col·legi Oficial de Veterinaris de la Província de Girona.

VILA, Pau (2003). *Resum de geografia de Catalunya*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia, 1ª ed.: 1928-1936.

VILLACORTA, Francisco (1989). *Profesionales y burócratas. Estado y poder corporativo en la España del siglo XIX, 1890-1923*. Madrid: Siglo XXI.

VILLACORTA, Francisco (2001). "Los grupos profesionales, en la perspectiva histórica del siglo XX". Dins: Morales, Antonio (coord.). *Las claves de la España del siglo XX. La modernización social*. Madrid: Sociedad Estatal España Nuevo Milenio, p. 315-334.

VITAL RUIBÉRRIZ DE TORRES, Pedro (1984). *Historia de la ciencia veterinaria española: del Antiguo Régimen al liberalismo, 1792-1847*. Madrid: Ed. Universidad Complutense.

ZARZOSO, Alfons (2003). "La pràctica mèdica a la Catalunya del segle XVIII". [Tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.